

Олександр Безрук, к. політ. н.

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, Україна*

ПРОЦЕСИ МОБІЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Oleksandr Bezruk, PhD in Political Science

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

MOBILITY PROCESSES IN THE CONTEXT OF ACTUAL PROBLEMS OF THE GLOBAL POLICY

The problem of mobility in the context of world political problems is considered. It was found that mobility is a parameter of political, social and economic systems. The main dimensions of the manifestation of mobility are represented: mobility of people, mobility of finances, and mobility of ideas. The main problem consequences of migration processes are analyzed: migration problems; coordination of the interests of large business and employees in the context of the domination of neoliberal ideology in socio-political and economic relations; the crisis of multiculturalism in European countries; influence of mobility of financial assets on the world political process; the risks of the relationship between the mobility of ideas and the mobilization of the masses.

Keywords: mobility, political process, multiculturalism, neoliberalism, mobilization.

Як будь-яке суперечливе явище, глобалізація розширила діапазон можливостей людей та систем щодо їхнього розвитку та адаптації. З іншого боку, глобалізація встановила межі цього розвитку та збільшила набір ризиків. Одна з характерних рис глобалізації – мобільність є невід’ємною частиною сьогодення. Це не лише набір певних процесів, які характеризують прояви економічного, соціального, політичного буття, а і певний тренд сучасності, ідентифікатор стану особистості та похідних систем в конкретних умовах, котрі швидко змінюються під впливом інших подій.

Аналіз основних тенденцій та проблем світової політики був би неповним без урахування чиннику мобільності, позаяк розуміння напрямків та якісного змісту цих процесів дає змогу виявити точки біфуркації (чи потенційні точки біфуркації) розвитку світу, як політичної системи. Мобільність являє собою певний набір процесів, які дозволяють проявлятися різним формам економічного, соціального та політичного життя¹. Окрім того, для отримання багатовимірної картини світової політики слід враховувати економічні, воєнні, гуманітарні та інформаційні аспекти діяльності, оскільки процеси мобільності, певним чином, пов’язують все це у певний симптомокомплекс.

Мобільність пропонується розглядати, в першу чергу, у вимірах мобільностей людей, фінансових активів та інформації. Дані виміри характеризують чи то обумовлюють низку проблем та дилем світової політики.

Мобільність людей. Вільне пересування людини є однією з фундаментальних демократичних цінностей. У той же час – це форма адаптації особистості до навколишнього, можливість пошуку кращих умов для існування та реалізації потреб. Тим не менш, масштаби та динаміка міграцій в сучасному світі наводять на думку про негативні наслідки цього процесу як для окремих індивідів, так і для певних держав. «Якщо для деяких міграція – це позитивний досвід, що відкриває нові можливості, то стає все ясніше, що відсутність глобальної, регіональної та національної системи управління міграцією, заснованої на правах людини, провокує кризу в галузі прав мігрантів на кордонах і в країнах транзиту і призначення»².

¹ Урри, Дж.(2012). *Мобільності*. Москва: Праксис, 63-67.

² Объединённые нации. УВКПЧ. (2017). *Миграция и права человека* <<http://www.ohchr.org/RU/Issues/Migration/Pages/MigrationAndHumanRightsIndex.aspx>> (2017, декабрь, 18).

Щодо характеру проблем мігрантів, слід звернути увагу на мобільність саме трудових мігрантів, кількість яких, за даними ООН на 2015 рік, складає 244 млн осіб¹.

Концентрація трудових мігрантів у визначених точках світу (в першу чергу – розвинутих країнах – «ядрах» капіталістичної світ-системи) породжує для пошукачів роботи низку проблем, однією з яких є соціальна відповідальність роботодавців (місцевого бізнесу).

Дискурс про проблематику соціальної відповідальності бізнесу в сучасних умовах є досить складним, оскільки самі сучасні умови є неоднозначними. Сама по собі апеляція до соціальної відповідальності свідчить про необхідність створення в суспільстві поліпшеного уявлення про бізнес. Особливо це стосується пострадянського простору. Аналіз джерел з даного питання свідчить, що відповідальність бізнесу зводиться до таких основних моментів: відповідальність перед найманими працівниками (у т.ч. створення нових робочих місць та забезпечення належних умов праці), перед державою (прозора бухгалтерія і податки) та збереження навколишнього середовища.

Європейська Комісія висунула ряд базових принципів програми Європейського Союзу стосовно до соціальної відповідальності бізнесу. Ці принципи наступні:

- соціальна відповідальність бізнесу повинна залишатися добровільною ініціативою;
- практики реалізації соціальної відповідальності бізнесу повинні бути прозорими і надійними;
- власна стратегія співтовариства в питаннях соціальної відповідальності бізнесу повинна бути зосереджена в областях, де її реалізація може принести найбільшу додаткову вартість;
- дана стратегія повинна слідувати збалансованому та спільному підходу соціальної відповідальності бізнесу, включаючи не тільки інтереси споживачів, а й економічні, соціальні та природоохоронні питання;
- стратегія повинна приділяти особливу увагу сприянню малим і середнім підприємствам; а також
- підтримувати міжнародні правові зобов'язання (такі, як угоди про охорону навколишнього середовища, основні права людини, закони про працю й т. ін.)².

Аналогічно, згідно з визначенням Департаменту торгівлі і промисловості Великобританії соціальна відповідальність бізнесу передбачає, що: «підприємства приділяють увагу тому, як поліпшити свій соціальний вплив, вплив на локальний сектор економіки і вплив у галузі охорони навколишнього середовища, своє вплив на суспільство і соціальну згуртованість, права людини і правила охорони навколишнього середовища, справедливість ведення торгівлі та можливі шляхи порушення цієї справедливості. Соціальна відповідальність бізнесу стосується і великих мультинаціональних корпорацій, і малих підприємств локального рівня»³.

Слід зазначити, що основним завданням бізнесу є отримання прибутків й понад-прибутків, тому соціальні питання мають другорядний характер. Ще одним важливим моментом виступають правила гри, які продиктовані домінуючою гео економічною моделлю, а саме – неолібералізмом. Тому, розгляд соціальної відповідальності бізнесу слід вести з урахуванням вищезазначеного параметра, тобто специфіки неоліберальної моделі. Спочатку неолібералізм зводився до наступних принципів:

- ринок визнавався найбільш ефективною формою господарювання, що створює найкращі умови для економічного зростання;
- відстоювалося пріоритетне значення свободи учасників економічної діяльності;
- проголошувалася необхідність державної підтримки умов вільної конкуренції;
- передбачалося створення державою законодавчого порядку, що гарантує свободу особистої ініціативи в рамках ринкової економіки.

Д. Харві вказує, що неолібералізм «теорія, згідно з якою ринковий обмін є основою системи етичних норм, достатньою для регулювання всіх людських дій, став домінувати в думках і справах жителів більшості держав земної кулі приблизно з 1970-х. Поширення нової теорії йшло паралельно

¹ ТАСС. (2016). *ООН: число мигрантов в мире*. <<http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2580836>> (2016, январь, 12).

² Homepage (2018). *The World Business Council for Sustainable Development*. <<http://www.wbcsd.org>> (2014, June, 17).

³ Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility (2010). COM. 36-40. (2010, May, 11).

з переглядом поглядів на права держави, коли проводилася приватизація, змінювалася фінансова система, більш серйозне значення стали надавати ринковим процесам. Державне втручання в економіку було зведено до мінімуму, але одночасно і зобов'язання держави, пов'язані з соціальними гарантіями громадянам, сильно зменшилися»¹.

Заохочується правління еліт, і на шкоду демократичному і парламентському прийняттю рішень, зростає прагнення правити за допомогою урядових постанов і судових рішень. Створюються сильні інститути – такі, як центральні банки (на зразок Федеральної резервної системи в США) і квазіурядові інститути всередині країни (МВФ і СОТ на міжнародній арені), – які повністю вільні від демократичного впливу, аудиту, підзвітності та контролю. З неоліберальної точки зору, масова демократія зводиться до «правління натовпу» і створює бар'єри для накопичення капіталу на зразок тих, що загрожували владі вищих класів в 1970-х роках.

Серед значущих особливостей сучасної неоліберальної моделі економіки можемо виділити наступні:

- перерозподіл доходів на користь вищого класу, за рахунок середнього;
- деіндустріалізація, як результат виведення виробництва за межі держави в країни з дешевою робочою силою;
- концентрація стратегічних ресурсів у приватних структурах внаслідок приватизації;
- трансформація держави у значущого учасника ринкових відносин, чинного у власних інтересах без врахування інтересів суспільства;
- неокорпоративізму плюс збільшення впливу транснаціональних корпорацій, що діють повсюди та не несуть серйозної юридичної відповідальності;
- видавлювання малого та середнього бізнесу на периферійні ділянки ринку;
- перетворення всіх значущих матеріальних і нематеріальних цінностей на об'єкт купівлі-продажу, тобто товар;
- домінування фінансового капіталу;
- дерегуляція фінансових активів.

Л. фон Мізес та Ф. фон Хайек вказують, що ринок виконує незамінну пізнавальну функцію в процесі соціальної координації, де він є передавальним пристроєм, що дозволяє ефективно використовувати інформацію, розсіяну серед незліченної безлічі економічних суб'єктів².

Таким чином, можна виділити основних гравців бізнесу: великий капітал (корпорації), держава, малий та середній бізнес.

Сучасне трактування соціальної відповідальності бізнесу передбачає більш систематичну та інтегровану програму, націлену на надання соціального впливу і впливу в області охорони навколишнього середовища, для того чи іншого підприємства, а також управління даною діяльністю стратегічним чином. Глобалізація бізнесу ще більш категорично вказала компаніям на необхідність уважніше аналізувати наслідки своєї все більш складною і різноманітною діяльності в широкому спектрі географічних регіонів, деякі з них до недавнього часу були не знайомі з принципами менеджменту. Зростання ринкової лібералізації в багатьох частинах земної кулі призвело до того, що компанії (часом відносно невеликі за розмірами), які раніше ніколи не ризикнули б вийти за межі свого національного ринку, починають вести міжнародні операції. Існує низка чинників, які надали ще більшої значущості здатності компанії адекватно оцінювати роль своєї діяльності в галузі соціальної відповідальності. Чинник, що лежить на поверхні, пов'язаний з неухильно зростаючими темпами регулятивного контролю. Найбільш усе це відчувається в області «охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я та безпеки на робочому місці, проте суворі вимоги висуваються і щодо «відмивання» грошей, фінансових операцій з особами, підозрюваними в терористичній діяльності й т. ін.»³.

Таким чином, якщо механізми соціальної відповідальності бізнесу мають в країнах Заходу певну традицію, то впровадження неоліберальної «шокової терапії» на пострадянському просторі нівелює рівень значущості зазначеної проблематики. Взагалі, «соціальна відповідальність» та неліберальні цінності, які сформували певний тип бізнесмену та особистості, не корелюють між собою, особливо у так званих «транзитивних суспільствах». Гонка за економічними бонусами

¹ Харви, Д. (2007). *Краткая история неоллиберализма*. Москва: Поколение, 28-38.

² Проценко, О., Лісовий, В. (2009). *Лібералізм*. Київ: Простір, Смолоскип, 3-35.

³ Homepage (2018). *The World Business Council for Sustainable Development*. <<http://www.wbcsd.org>> (2014, June, 17).

привела до усвідомлення необхідності перегляду плинних правил неоліберальної моделі, яка ще сорок років тому виступала панацеєю від стагфляції західної економіки.

У контексті сучасної світової кризи, яка активізувала критику неолібералізму можемо виділити його наступні обмеження:

1. Неоліберальна модель посилює майновий розрив між соціальними стратами, що може сприяти виникненню політичних конфліктів.

2. Неолібералізм став антисоціальною практикою, що призводить до зростання рівня пауперизації середніх верств населення, котрі були колись каркасом розвинутих суспільств.

3. Зрощування держави і великих монополій перетворюється на загрозу диктатури.

4. Малий та середній бізнес не витримують конкуренції з великим капіталом і часто поглинається останнім.

5. Переповненість ринку деривативами профанує економічну взаємодію між суб'єктами та посилює кризу.

6. Великий бізнес вимагає освоєння нових ринків для можливості рокировки фінансово-матеріальних активів з метою відходу від оподаткування; а також для «видиху» боргових накопичень.

7. Неолібералізм призвів до стану цугцвангу в глобальній економіці: тобто прийняття чи неприйняття тих чи інших рішень тільки погіршує ситуацію.

У таких обставинах питання соціальної відповідальності йдуть на останній план, оскільки всі три гравці неоліберального ринку перебувають в термінальному стані. Вживання кожного з них вимагає жорстких рішень іноді не сумісних із соціальною етикою. Разом з тим подальше ігнорування соціальних наслідків може привести до непередбачуваних результатів.

Інший набір проблем, пов'язаних із мобільністю людей, стосується адаптації мігрантів в країнах перебування, їхньої соціалізації. Загальновідомо, що, наприклад, політика «плавильного тиглю» в США була ефективною тривалий час, доки мова йшла про культурно близькі до англосаксів народи. Згодом стратегія мультикультуралізму виправдовувала себе певний період, але сучасний стан з мігрантами в США та Європі свідчить про її занепад.

Криза мультикультуралізму є, певним чином, індикатором кризи самої демократії в світі. Фокусуючись на правах окремого громадянина, демократія намагається не звертати уваги на релігійні, расові та національні відмінності людей. Але слід, наприклад, згадати, що важливим чинником розпаду СРСР був саме міжнаціональний конфлікт. Міжетнічні зіткнення у Сумгаїті, Ферганській долині, війна у Абхазії та Придністров'ї, згодом війна у Чечні продемонстрували: інтернаціональна єдність, як складова моделі СРСР, зазнала краху. Якщо провести певну аналогію, можна сказати, що сучасна Західна Європа може опинитися у подібному становищі. Культ толерантності та політкоректності призвів лише до збільшення чисельності некорінного населення.

Інші проблеми становить репродуктивна поведінка (особливо в мусульманських етнічних групах), життєво-стильові орієнтації, організація побуту, релігійні аспекти.

Також слід підкреслити, що ліквідація низки політичних режимів у країнах Північної Африки (Туніс, Лівія, Єгипет) посилила неконтрольовану просторову мобільність з цих регіонів до Європи.

В цілому, політика мультикультуралізму у Європі призвела до низки певних наслідків, які напевно будуть впливати на загальну ситуацію в світі. Важливим наслідком є те, що політичні кола ведучих країн Західної Європи, як було зазначено вище, знайшли змогу подолати бар'єри політкоректності та публічно проголосити про незадовільні результати щодо інтегрування різних етнічних груп до суспільного цілого. Хоча, як вказує З. Бауман «інтеграція – це лише політкоректна назва асиміляції»¹.

Це свідчить про те, що на високому рівні вже не можуть більше ігнорувати ті протиріччя, які роками вирують у соціально-політичному просторі міжнаціональних та міжрелігійних взаємодій. Влада визнає, що далі стає дедалі важче робити «гарну міну при поганій грі». Влада констатує той факт, що запропонована колись модель більше не діє, але всім зрозуміло, що альтернативи не існує. Як справедливо зазначає І. Радіонова «постмультикультуралізм поки не запропонував принципово нових підходів, які були б плідними у сучасних ускладнених контекстах»².

¹ Бауман, З. (2004). *Глобализация. Последствия для человека и общества*. Москва: Весь Мир. 21-22.

² Радіонова, І. (2012). Мультикультуралізм versus пост-мультикультуралізм: практики та дискурси. *Сучасне суспільство*, 1, 159-165.

Реакцією на проблеми з мігрантами є електоральні орієнтири корінного населення в деяких країнах. Обрання Д. Трампа президентом США свідчить про певну «втому» значної частини мешканців від ліберальної риторики щодо прав людини, підвищеного рівня криміналізації в районах скупчення мігрантів, від надання мігрантам певних соціальних преференцій. Д. Трамп, при усій власній суперечливості, став символом консервативної Америки.

Апеляція до національно-консервативних цінностей характерна і для суспільств деяких країн Європи. Так, у 2017 р. на виборах в Австрії перемогу одержала Австрійська народна партія на чолі з С. Курцем, у передвиборчій риторикі якого була артикульована проблема адаптації мігрантів та питання стосовно квот мігрантів з Північної Африки.

Ліберальна практика насадження мультикультуралізму, як заміни американської моделі «котла», можливо зіграла певну позитивну роль на початковому періоді реалізації. Але в силу нелінійного характеру політичних процесів, ідеологічної заангажованості правлячих кіл Європи щодо політкоректності, ситуація вийшла з-під контролю влади.

Питання сумісного проживання на одній території етнічних груп, які радикально відрізняються одна від одної в усіх аспектах, є дуже важливим. Подолання негативних наслідків мультикультуралізму можливе лише при наявності політичної волі правлячих еліт та перегляду деяких діючих ліберальних принципів. Проблемним моментом є нейтралізація радикальних проявів у різних колах політичних опонентів. Також слід враховувати нюанс, що у даному випадку час робить не на користь безконфліктного вирішення проблеми.

Мобільність фінансових активів (грошей). Як зазначає В. Попов «події у фінансовій системі суспільства, грошові розрахунки і мобільність є коеволюційними процесами, в яких визначальну роль відіграють гроші»¹.

Гроші є суттєвим чинником світової політики. Вони дозволяють встановлювати та уникати контролю їхнім власникам. Мобільність грошей, яка, зокрема, проявляється у кількості та напрямі транзакцій, зумовлює появу певних точок концентрації (хабів) у вигляді міжнародних організацій, банків, корпорацій та інших установ, які стають важливими світовими політичними акторами. Ці актори є суттєвими загрозами для суверенітету сучасних держав-націй. Навіть окремі індивіди, які контролюють (чи концентрують) грошові потоки (на кшталт Дж. Сороса) здатні впливати на внутрішні політичні процеси, формувати порядок денний.

Кількісним показником мобільності активів виступає коефіцієнт –співвідношення оборотних і необоротних активів. «Мобільність означає здатність активів переходити з однієї форми в іншу. Висока мобільність говорить про те, що компанія зможе змінити структуру активів протягом короткого періоду часу. Це поняття пов'язане з ліквідністю – швидкістю конвертації в грошові кошти без втрати вартості. Однак, якщо показники ліквідності вимірюють здатність компанії відповідати за поточними зобов'язаннями (тобто вимірюють платоспроможність), то показник мобільності активів говорить про здатність компанії підлаштовуватися під зовнішній вплив ринку, проводити гнучку діяльність»².

Таким чином, мобільність активів є важливим процесом підтримки та відтворення сучасної світової капіталістичної системи. Мобільність активів впливає на нерівномірність економічного розвитку окремих держав та регіонів; формує соціальну дистанцію, а отже – соціальну структуру; впливає на тенденції розповсюдження бідності й багатства тощо.

Мобільність інформації. Розвиток систем розповсюдження інформації сприяє залученню окремих індивідів та соціальних груп до політичних процесів, оперативній артикуляції вимог з боку суспільства до політичної системи та встановленню зворотного зв'язку. Мобільність інформації стає чинником формування та мобілізації груп зі спільними політичними, економічними, релігійними, кримінальними та іншими інтересами, що в свою чергу призводить до створення мережевих транснаціональних структур. В умовах глобалізації такі структури є потенційними акторами світової політики.

¹ Попов, В. (2011). Мобильность и деньги: попытка конвергенции двух социологических теорий. *Журнал "Социологическое обозрение"* <https://sociologica.hse.ru/data/2011/09/06/1266960210/10_1-2_04.pdf> (2011, сентябрь, 06).

² Finalon.com. (2018). *Коефициент мобильности активов*. <<https://www.finalon.com/ru/slovar-ekonomicheskikh-pokazatelej/266-koeffitsient-mobilnosti-aktivov>> (2018, январь, 30).

Феномен виникнення організації «Ісламська Держава» значною мірою є наслідком діяльності мережевих структур. Через соціальні мережі відбувалася вербовка до цієї структури та розповсюджувалися цінності радикального ісламу (мобільність ідей). Іншим наслідком є посилення ісламізму не лише як релігійного, а й як політичного чинника в сучасному світі. Якщо декілька десятиліть тому назад, мусульманський фундаменталізм існував у віддалених країнах Близького Сходу та Азії, то сьогодні його мережеві структури охоплюють увесь світ, зокрема і Європу, і країни пострадянського простору. Не підлягає сумніву, що консолідовані мусульманські спільноти у випадку необхідності здатні виступити мобілізованою силою проти свого «іншого».

Практика свідчить, що релігійні лідери традиційного ісламу де-факто не контролюють діяльність значної кількості мусульманської молоді, яка вважає за потрібне вступати до лав радикального крила цієї релігії. При чому кількість неофітів зростає і завдяки тому, що молоді люди європейського походження приймають ісламську віру як альтернативу «пасивному» християнству.

Загрози, що пов'язані з демонтажем світового порядку, дестабілізацією політичної ситуації в світі, актуалізують проблематику дослідження мобільностей, як складових динаміки політичного процесу. Нерівномірний розвиток країн, криза демократії, глухий кут неоліберальної моделі розвитку, світова економічна криза, етно-релігійні конфлікти, тероризм, інспірація діяльності протестних рухів в країнах Північної Африки та інші дисфункціональні прояви потребують детального аналізу мобілізаційних процесів.

Таким чином, розглянуті типи мобільностей суттєво впливають на формування порядку денного світової політики. Мобільність стала певним параметром стану політичних, економічних, соціальних систем.

References:

1. Bauman, Z. (2004). *Globalizacija. Posledstvija dlja cheloveka i obshhestva*. Moskva: Ves' Mir. [in Russian].
2. Finalon.com. (2018). *Koeffitsiyent mobil'nosti aktivov*. [Asset Mobility Ratio]. <<https://www.finalon.com/ru/slovar-ekonomicheskikh-pokazatelej/266-koeffitsient-mobilnosti-aktivov>> (2018, January, 30). [in Russian].
3. Harvi, D. (2007). *Kratkaja istorija neoliberalizma*. [Brief history of neoliberalism]. Moskva: Pokolenie, 28-38. [in Russian].
4. United Nations. OHCHR. (2017). *Migration and Human Rights* <<http://www.ohchr.org/RU/Issues/Migration/Pages/MigrationAndHumanRightsIndex.aspx>> (2017, December, 18). [in Russian].
5. Popov, V. (2011). *Mobil'nost' i den'gi: popytka konvergencii dvuh sociologicheskikh teorij*. [Mobility and money: an attempt to converge two sociological theories]. <https://sociologica.hse.ru/data/2011/09/06/1266960210/10_1-2_04.pdf> (2011, September, 06). [in Russian].
6. Procenko, O., Lisovyj V. (2009). *Liberalizm* [Liberalism]. Kyiv: Prostir, Smoloskyp. [in Ukrainian].
7. *Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility* (2010). COM. 36-40. [in English].
8. Radionova, I. (2012). *Mul'tykul'turalizm versus post-mul'tykul'turalizm: praktyky ta diskursy*. [Multiculturalism versus post-multiculturalism: practices and discourses]. *Suchasne suspil'stvo* [Modern society], 1,159-165. [in Russian].
9. TASS. (2016). *OON: chislo migrantov v mire*. [UN: the number of migrants in the world.] <<http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2580836>> (2016, January, 12). [in Russian].
10. Homepage (2018). *The World Business Council for Sustainable Development*. <<http://www.wbcsd.org>> (2014, June, 17). [in English].